

Kacperska, Joanna

Historia samorządu miasta Płocka w latach 1495-1975

Notatki Płockie 57/4(233), 3-10

2012

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych oraz w kolekcji mazowieckich czasopism regionalnych mazowsze.hist.pl.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

HISTORIA SAMORZĄDU MIASTA PŁOCKA W LATACH 1495–1975

Abstrakt

W artykule omówiono jak kształtowała się władza w Płocku od roku 1495, jakie kompetencje posiadał wójt, burmistrz i Rada Miejska.

Słowa kluczowe: Płock, Mazowsze, miasto, powiat, Rada Miejska, prezydent, magistrat.

W roku 1495 po wcieleniu Mazowsza do Królestwa Polskiego podzielono je na województwa: mazowieckie, rawskie i płockie z Płockiem jako jego ośrodkiem stołecznym. Województwo płockie stanowiło obszar podzielony rzeką Wkrą i obejmujący ziemię płocką, składającą się z pięciu powiatów: płockiego, bielskiego, raciąskiego, płońskiego i sierpeckiego oraz ziemię zawkrzeńską ze stolicą w Mławie, obejmującą trzy powiaty: szreński, mławski i niedzbarski.

W tym czasie ziemia gostyńskińska z powiatami: gostyńskim i gąbińskim wchodziła w skład województwa rawskiego, zaś ziemia wyszogrodzka, pokrywająca się powiatem tejże nazwy, wchodziła w skład województwa mazowieckiego. Z niewielkimi zmianami powyższy podział zachował się do czasu rozbiorów¹.

Spośród mieszczan wybierani byli rajcowie i ławnicy, zaś z pomiędzy nich burmistrz (proconsul) i wójt (advocatus). Rada z burmistrzem tworzyła urząd administracyjny, natomiast ława z wójtem urząd sądowniczy². Oba te urzędy wraz z niższymi urzędnikami tworzyły tak zwany magistrat. Miasto korzystało z pełnego samorządu. Obok rajców i ławników wybierani byli tak zwani gminni, którzy stanowili izbę poselską, dozorującą czynności rady z burmistrzem i ławą z wójtem na czele.

Wybory do władz samorządowych odbywały się corocznie. Te same osoby mogły być wybierane wielokrotnie, zaś ilość rajców wynosiła od 3 do 7 osób³.

Na podstawie przepisów prawa chełmińskiego burmistrz z radą obowiązani byli do obrony swobód i przywilejów miasta, zapobiegania sporom między ludźmi, rozwiązywania sporów i do godzenia ludzi, sprawowania kontroli nad cenami jedzenia i picia, przez co byli zobowiązani do doglądania piekarzy, rzeźników i karczmarzów, a także do karania osób, które wykroczyły poza uchwagę.

Zgodnie z prawem chełmińskim rajcami mogli zostać ludzie mądrzy, dobrzy i którzy mieli

co najmniej 25 lat. Miały to być osoby średnio zamożne, a także wierzący.

W roku 1589 Zygmunt III przywileje dawnych monarchów zatwierdził dla Płocka. Dzięki tym przywilejom handel, przede wszystkim rzeźniczy bardzo się rozwinął, a Płock znacznie się powiększył i zaczął należeć do bardziej znaczących miast w Polsce. Przemysł drobny rozkwitł, co spowodowało, iż w Płocku zaczęły funkcjonować fabryki sukna (stąd ulica Sukiennicza, czyli terazniejsza Zduńska) i płótna, a także browary i gorzelnie.

Przywilej Króla Zygmunta Augusta nadany w dniu 1 sierpnia 1558 roku w Krasnymstawie regulował prawo swobodnego wyboru wójta i burmistrza. Mówił, iż co roku w święty dzień katedry św. Piotra będą wybierani 4 mieszczanie, którzy posiadali stałe zamieszkanie w Płocku, a z nich starosta wybierał 1 osobę na burmistrza i 1 osobę na wójta. Wybrani ci składali przysięgę w magistracie wobec rajców i sprawowali władzę przez rok⁴.

Pierwsze określenie „prezydent miasta” występuje w dokumencie z roku 1775, w którym Rada Miejska zwracała się do biskupa o dalsze udostępnianie placu przy bramie Wyszogrodzkiej na karczmę i o środki na remont kaplicy św. Katarzyny⁵.

Sejm czteroletni przyniósł zmiany dla Płocka, a mianowicie mieszczan zrównano w prawach ze szlachtą. Wprowadzono wybieralność urzędów miejskich co dwa lata, zaś na czele miasta miał stać magistrat, który był złożony z wójta i czterech radnych oraz kasjera. Magistrat zarządzał majątkiem miejskim i milicją, a także sprawował sadownictwo dyscyplinarne. Oprócz tego wprowadzono sąd miejski (w miejsce ław i rad), który był złożony z burmistrza i czterech sędziów wybieranych na zgromadzeniach miejskich.

Po 1793 roku Płock poddany został pod silną kontrolę państwa. Rząd pruski zorganizował zarząd, który pozbawił miasto swobód i uprawnień w ustanawianiu władzy miejskiej, jakie do-

tdą miało. Żydzi również utracili swą dotychczasową autonomię, a rabinom odebrano funkcję sądowe i urządzono kahały.

Z dniem 7 kwietnia 1793 roku Prusy Południowe zostały podzielone na dwa departamenty: poznański i piotrkowski. Departament piotrkowski rozbito na 27 powiatów, w tym na powiat płocki i gostyniński. Funkcje administracyjne wypełniała kamera, zaś powiatu landrat z zespołem urzędników⁶.

W tym okresie w Płocku trwała dalsza praca nad organizacją pruskiego aparatu administracyjnego. Była to sprawa pilna, gdyż zamknięto wszystkie urzędy polskie, oraz opieczętowano m.in. kancelarię grodzką w Płocku. Utrudniało to prowadzenie spraw sądowych.

Nadzór nad działalnością płockich władz miejskich objął Bawarczyk Jan Michał Hasslinger, od dawna zamieszkały w Płocku, cieszący się zaufaniem nowych władz pruskich. Zawieszono też działalność sądownictwa polskiego, a edykt pruski zapowiadał utworzenie dwóch urzędów sądowych, zwanych regencjami dla Prus Południowych. Jednak żadna z nich nie miała mieć siedziby w Płocku, co wywołało niezadowolenie, zwłaszcza wśród szlachty skłonnej do ciągłego procesowania⁷.

Początkowo władze pruskie, chcąc pozyskać sobie szlachtę i duchowieństwo, nie ograniczały ich przywilejów i uprawnień. Nawet gwarantowały nienaruszalność ich majątków oraz wzywały chłopów do posłuszeństwa względem dziedziców. Natomiast zupełnie inną politykę zastosowały względem miast, gdyż odebrały im resztki samorządu potwierdzone przez Konstytucję 3 maja, zabroniły nabywania dóbr ziemskich. W miastach włączonych do Prus przeprowadzono ankietę, składającą się z 82 pytań, dotyczących stanu gospodarczego i społecznego miast. Ankieta posłużyła władzom pruskim do zmiany aparatu administracyjnego miast, a także nałożenia na miasta nowego systemu podatkowego. Badano też możliwości planowanego zasiedlenia miast przez żywoń niemiecki.

Już w lipcu 1793 roku władze pruskie miały przygotowany plan obsady personalnej magistratów. Zrobiono czystkę wśród pracowników magistratów. Na ogół pozostawiono tych pracowników, którzy znali język niemiecki. W Płocku sprawa ta wyglądała źle, gdyż okazało się, że tylko trzech rajców znało ten język i to bardzo słabo. Wobec czego zaczęto sprowadzać urzędników ze starych prowincji pruskich. Jak podaje Maria Kieffer-Kostanecka byli to na ogół ludzie bezwartościowi i karierowicze. Wkrótce też zaprzestano używania nazwy Prezydent Miasta Płocka, natomiast nakazywano używania niemieckiej nazwy burmistrz miasta Płocka. Został nim znany Niemiec Hasslinger⁸. Warto tu jeszcze dodać, że mia-

sta były poddane nadzorowi specjalnego urzędnika – radcy podatkowego.

Prawdopodobnie na jesieni 1793 roku lub na początku 1794 roku władze pruskie doszły do wniosku, że dotychczasowe departamenty w Poznaniu i w Piotrkowie są zbyt duże obszarowo i utrudniają sprawne administrowanie prowincją Prus Południowych. Wówczas to śląski minister Karol v. Hoym zaproponował utworzenie trzeciego departamentu na prawym brzegu Wisły. Na wniosek ministra Vossa trzeci departament umieszczono w Płocku. W ten sposób Płock awansował stosunkowo szybko na stolicę jednego z departamentów Prus Południowych⁹. Można przyjąć, iż był to początek nowożytniej kariery Płocka.

Na czele departamentu stała kamera, a do jej kompetencji należało ustalanie podatków, cen, sterowanie kolonizacją, a także sprawy rzemiosła, handlu i manufaktur. Departament płocki obejmował swym zasięgiem dawne województwo płockie i inowrocławskie, część brzeskiego i rawskiego oraz ziemię dobrzyńską. W skład płockiego departamentu wchodziło 15 okręgów (powiatów). Były to na prawym brzegu Wisły: Płock, Wyszogród, Bielak, Sierpc, Rypin, Dobrzyń nad Wisłą i Lipno.

Zaś na lewym brzegu Wisły były to: Radziejów, Brześć, Orłów koło Kutna, i Sochaczew.

Warto w tym miejscu zaznaczyć, iż departament płocki po raz pierwszy połączył pod względem administracyjnym tereny leżące po obu stronach Wisły. Pierwszym dyrektorem płockiej kamery został mianowany Karol Knablauch, pruski urzędnik znający dobrze język polski.

Na czele okręgów (powiatów) stali landraci. Pierwszym landratem płockim został Paczkowski. Płock stał się też siedzibą regencji (rejencji). Do jej kompetencji należały sprawy sądownictwa, oświaty oraz wyznań¹⁰.

W niecały miesiąc po uchwaleniu przez sejm grodzieński deklaracji rozbiorowej 21 października 1793 roku przybył do Płocka król pruski Fryderyk Wilhelm II. W objeździe włączonych do Prus terenów towarzyszyli mu również generałowie pruscy. Zarządzający prowincją Prus Południowych gen. Wichard Joachim Moellendorf zorganizował przymusowe powitanie władcy, co według źródeł historycznych miało być bardzo uroczyste. Wśród witających króla pruskiego zwracała uwagę liczna delegacja Żydów płockich.

Zaborca pruski konsekwentnie realizował swoją antypolską działalność. Między innymi na terenach zagrabionych przez Prusy przeprowadzano pośpiesznie kolonizację niemiecką. Szczególnie intensywną na terenach nadwiślańskich od Dobrykowa po Łów¹¹.

Na zagarniętych przez Prusy terenach polskich zauważyć można już było początki pruskiej akcji

germanizacyjnej. W Płocku przemianowano Szkołę Podwydziałową Komisji Edukacji Narodowej na Gimnazjum Akademickie według nomenklatury pruskiej. Początkowo pozostawiono co prawda polskich nauczycieli na swych stanowiskach, ale chętnie wysyłano ich na emeryturę. Natomiast we wszystkich klasach zwiększono liczbę godzin języka niemieckiego. W następnych latach akcja germanizacyjna uległa zaostrzeniu¹².

Po przejściu władzy nad Płockiem doszło do ważnych zmian organizacyjnych. Kamera została przemianowana na Izbę Najwyższą Administracji Wojenno-Ekonomicznej. Jej prezesem został Aleksander Zieliński, podkomorzy nurski, zaś dyrektorem – Hieronim Ciemniwski, generał major pospolitego ruszenia. Płocką regencję przemianowano na Izbę Sprawiedliwości. Prezesem Izby został mianowany Mikołaj Glinka, podkomorzy różański¹³. Natomiast zatrzymano pruskiego urzędnika, radcę Teodora Königa, który był znawcą spraw gospodarczych w zakresie wojskowości, które były bardzo istotne w tym czasie w Płocku i departamencie płockim. Funkcję burmistrza miasta objął Piotr Jędrzejewicz, były wiceburmistrz z okresu rządów pruskich. Również stanowiska po pruskich landratach objęli Polacy. Na przykład Franciszek Zboiński, ostatni kasztelan płocki został mianowany prezesem kasy ofiar dobrowolnych dla wojska.

W początkach stycznia 1807 roku do Płocka przybyli gen. Stanisław Woyczyński oraz Feliks Potocki, a ich zadaniem miało być zorganizowanie siły zbrojnej.

Józef Wybicki pod koniec swego pobytu w Płocku, w dniu 2 stycznia 1807 roku powołał nowe władze miasta Płocka. Nowym prezydentem miasta został Piotr Jędrzejewicz, wiceburmistrz w czasach pruskich, na sekretarza miasta powołano Franciszka Budziszewskiego, zaś Radę miasta stanowili: Kalinowski, Trotz, Karszowiecki, Jędrzejewicz, Regner (kwatremistrz i kasjer), Neufeld, Dobrowolski, Bethier, Waygoldt oraz Wołowski.

Ważną funkcję administracyjną spełniał Płock po utworzeniu w 1807 roku Księstwa Warszawskiego. Miasto było nadal siedzibą jednego z sześciu departamentów. Na jego obszarze utworzono sześć powiatów: lipnowski, wyszogrodzki, pułtuski, mławski, przasnyski i ostrołęcki.

Natomiast powiaty: łęczycki, orłowski (kutnowski), gostyniński i sochaczewski zostały włączone do departamentu warszawskiego.

Na czele departamentu stał prefekt, zaś powiatu – podprefekt. Na czele gminy miejskiej burmistrz, z kolei gminy wiejskiej – wójt. Prócz podprefektów w powiatach władzę samorządową sprawowała również rada powiatu, która składała się z 9–12 członków¹⁴. Pierwszym prefektem departamentu płockiego został mianowany Joachim Moszyński z Warszawy. Należał do war-

szawskich jakobinów, był kandydatem na prezydenta Warszawy w 1807 roku, ale nie przeszedł w wyborach. W Płocku nie przebywał długo, gdyż się zraził do trudnej sytuacji ekonomicznej departamentu płockiego, postanowił zrezygnować z funkcji i wyjechał z Płocka.

Nowym prefektem departamentu płockiego został Rajmund Rembieliński, rodem z Krośniewic koło Kutna. Jak pisze Maria Kieffer-Kostanecka: „Był to pierwszy w Płocku gospodarz miasta i departamentu o nowoczesnych poglądach i szerokim horyzoncie”¹⁵. Na prefekta departamentu płockiego został powołany przez króla saskiego Fryderyka Augusta 19 stycznia 1808 roku. Starał się jak najszybciej odbudować zniszczony przez wojnę departament płocki. Cieszył się on ogromnym uznaniem naczelnego wodza armii Księstwa Warszawskiego, księcia Józefa Poniatowskiego. Nie lubiła go natomiast szlachta, gdyż był niezwykle wymagający w sprawach urzędowych. Tępił też z całą konsekwencją wszelkie nadużycia. Nie był lubiany przez swych urzędników, ponieważ żądał obowiązkowości i bezwzględnego posłuszeństwa w wykonywaniu zleceń. Wprowadził stałe godziny urzędowania w siedzibie władz departamentu¹⁶.

W roku 1807 Płock został głównym miastem w departamencie płockim Księstwa Warszawskiego. Dekretem z dnia 23 lutego 1809 roku utworzono Radę Miejską, której członków w liczbie dziesięciu mianował prefekt spośród kandydatów wybranych przez posiadaczy nieruchomości umiejących czytać i pisać. Rada sama sobie wybierała przewodniczącego. Zbierała się kilka razy na rok w stałych terminach lub też na wezwanie prefekta czy też burmistrza mianowanego przez króla. Burmistrz rządził miastem z pomocą ławników mianowanych przez prefekta powiatowego, ale z zatwierdzeniem ministra. Rada Miejska miała charakter władzy obradującej i kontrolującej. Samorząd ten był silnie podporządkowany władzy rządowej i nie miał własnych organów, które by wykonywały jego uchwały¹⁷.

Natomiast w roku następnym, czyli 1810 roku odbyły się wybory nowej Rady Miasta. Składała się z 20 członków. Dotychczasowy prezydent ustąpił z urzędu, zaś na burmistrza został wybrany zamożny mieszczanin Jan Betcher. Został w czasach pruskich posiadaczem posesji położonej przy trakcie dobrzyńskim w pobliżu dawnej kaplicy św. Jakuba i Filipa. Nowy burmistrz wstąpił się tym, iż szykanował reformatorów płockich. W 1813 roku umieścił w ich klasztorze (obecnie jeden z budynków Wyższego Seminarium Duchownego) więźniów kryminalistów, a także zakaźnie chore kobiety. Te ostatnie z klasztoru wywieziono dopiero w 1816 roku.

Po klęsce Napoleona pod Moskwą w dniu 5 lutego 1813 roku Płock został zajęty przez Rosjan. W dniach 6–13 grudnia w domu Rembie-

lińskiego przy obecnej ul. T. Kościuszki zatrzymał się sam car Aleksander I. Płock znalazł się pod okupacją rosyjską do czerwca 1815 roku. Był prefektem departamentu płockiego R. Rembieliński został teraz mianowany prezesem Komisji Województwa Mazowieckiego. Płocczanie go żałowali, gdyż okazał się dobrym gospodarzem dbającym o rozwój przemysłu na Mazowszu lewobrzeżnym (Gąbin, Gostynin, Kutno, Przedecz oraz Łódź), a Płock pod jego rządami zmienił się również bardzo korzystnie¹⁸.

W 1815 roku na Kongresie Wiedeńskim zostało utworzone Królestwo Polskie pod władzą cara rosyjskiego – króla polskiego. Na mocy postanowienia namiestnika gen. Józefa Zajączka z dnia 16 stycznia 1816 roku, zgodnie z art. 119 Konstytucji Królestwa Polskiego, departamenty zastąpiono starymi nazwami – województwami. Płock stał się ponownie siedzibą władz wojewódzkich, tj. Komisji Wojewódzkiej i Rady Wojewódzkiej, Komisji Obwodowej i Sądów i Sądu Kryminalnego, Sądu Pokoju i Trybunału Cywilnego.

Granice województwa płockiego prawie nie różniły się terytorialnie od dawnego departamentu płockiego z czasów Księstwa Warszawskiego. Województwa początkowo dzieliły się na obwody i powiaty. W 1816 roku w województwie płockim było 6 obwodów: lipnowski, mławski, ostrołęcki, płocki, przasnyski i pułtuski.

W skład obwodu przeważnie wchodziły 2–3 powiaty. Powiaty jednakże przestały być jednostkami administracyjnymi, spełniały natomiast funkcję okręgów wyborczych i sądowych. Były też punktami zbornymi dla sejmików, będących kolegiami wyborczymi dla szlachty. Natomiast obwody były miejscem zgromadzeń gminnych. Na czele obwodu stał komisarz delegowany. Wykonywał on polecenia i rozkazy Komisji Wojewódzkiej. Warto też nadmienić, że zamiast dawnego powiatu wyszogrodzkiego powstałego w czasach Księstwa Warszawskiego utworzono ponownie powiat płocki. W Płocku miał się zbierać sejmik szlachecki powiatu płockiego¹⁹.

W Płocku na początkach Królestwa Polskiego, czyli w 1816 roku nie używano w tym czasie tytułu wojewody. Funkcje związane z tytułem wojewody z czasów I Rzeczypospolitej przeszły na prezesa Komisji Wojewódzkiej. Natomiast tytuł wojewody jako honorowy przysługiwał w tym czasie tylko senatorom Królestwa Polskiego.

Pierwszym prezesem Komisji Wojewódzkiej w Płocku został mianowany we wrześniu 1816 roku Florian Kobyliński, postać niezwykle barwna i zasłużona dla kraju i województwa płockiego. Funkcję prezesa Komisji Wojewódzkiej pełnił przez 18 lat do 1834 roku z krótką przerwą w okresie powstania listopadowego. Pełniąc funkcję prezesa Komisji Wojewódzkiej w Płocku, okazał się dobrym gospodarzem miasta oraz województwa

płockiego. Kobyliński stał się głównym wykonawcą zaleceń władz Królestwa Polskiego, aby odbudować podupadłe miasta. Radom miejskim województwa płockiego nakazał opracować projekty regulacji i zabudowy miast. Bez zatwierdzenia planów rozbudowy miast przez Komisję Wojewódzką nie wolno było stawiać nowych domów ani wytyczać nowych ulic. W Płocku w latach 1817–1823 został opracowany nowy plan miasta przez Ludwika Mahna, budowniczego wojewódzkiego. Powstała wówczas zabudowa klasycystyczna wokół dzisiejszego placu Narutowicza, wówczas Rynku Kanonicznego.

W początkach Królestwa Polskiego wprowadzono nowy ustrój miejski. W Płocku został on wprowadzony w życie we wrześniu 1818 roku. Magistrat płocki przyjął teraz nazwę Urząd Muncypalny i składał się z prezydenta i czterech radnych. Burmistrzem miasta został Jan Betcher. Przywrócono dawną nazwę urzędu prezydenckiego Prezydent Muncypalności²⁰. Kobyliński był też autorem świetnego planu uprzemysłowienia rolniczego okręgu, jakim niewątpliwie było ówczesne województwo płockie. Starał się założyć już w początkach lat 20. XIX stulecia fabryki włókiennicze na terenie województwa płockiego. Niestety, władze centralne Królestwa odmówiły Kobylińskiemu funduszy na ten cel, tłumacząc, iż przemysł taki rozwija się już w województwach położonych bliżej Śląska, a możliwości rynków zbytu są niewielkie ze względu na konkurencję na rynkach światowych²¹.

W 1837 roku wzorem Cesarstwa Rosyjskiego województwa przemianowano na gubernie, zaś w 1842 roku obwody zamieniono na powiaty. Następnie powiaty otrzymały nazwę okręgów²².

Ustawą z dnia 5 czerwca 1861 roku utworzona została w Płocku Rada Miejska złożona z dwunastu członków, którzy wybierani byli na sześć lat. Rada wybierała magistrat, który podlegał zatwierdzeniu przez rząd gubernialny płocki. Składał się on z prezydenta miasta i trzech radnych. Do Rady Miejskiej należał zarząd gospodarczy miasta, który zarządzał jego majątkiem i sprawował nadzór nad instytucjami publicznymi i nominował urzędników miejskich. Rada podejmowała uchwały, które wykonywał magistrat. Rząd zastrzegł sobie silną ingerencję w sprawy miast, a w szczególności poprzez prawo zatwierdzania budżetu i uchwał finansowych. Rada już w 1863 roku przestała funkcjonować, choć nie została prawnie zniesiona.

Władze powstańcze w 1863 roku próbowały powrócić do podziału administracyjnego Królestwa Polskiego, sprzed 1837 roku, jednak zamysł ten udaremniły władze carskie. Po upadku powstania w wyniku represji wprowadzono nowy podział terytorialny (w grudniu 1866 roku), wzorowany na podziale Cesarstwa Rosyjskiego. Na

terenie Królestwa Polskiego utworzono 10 guberni i 85 powiatów. W guberni płockiej od roku 1866 było osiem powiatów: płocki, lipnowski, rypiński, sierpecki, płoński, mławski, ciechanowski i przasnyski²³.

W okresie międzywojennym Płock jako miasto wydzielone z powiatu posiadał następujące organy samorządu terytorialnego: Radę miejską jako organ uchwalający i kontrolujący, która pochodziła z wyborów i składała się z radnych i magistratu pod przewodnictwem prezesa rady miejskiej, a także Magistrat jako kolegialny organ wykonawczy wybierany przez radę miejską i składający się z: prezydenta, wiceprezydenta i ławników. Zdarzało się, iż skład polityczny Rady Miejskiej w Płocku był nie po myśli „sanacji”, wtedy to władze państwowe kilkakrotnie mianowały tak zwanych prezydentów komisarycznych.

W 1893 roku powiat płoński został włączony do guberni warszawskiej i taki podział utrzymał się aż do czasów I wojny światowej.

Powiat płocki od 1867 roku składał się z 17 gmin, tj.: Bielino, Boryszewo, Brwilno, Ciótkowo, Drobin, Góra, Lelice, Łubki, Majki, Mąkolin, Kleniewo, Ramotówko, Rębowo, Sikórz, Staroźreby, Świącice i Zągoty.

Prócz gmin w skład powiatu płockiego wchodziło jeszcze 5 miast, tj.: Bodzanów, Bielsk, Drobin, Płock i Wyszogród.

W tym czasie powiatem zarządzał naczelnik powiatu, a do jego kompetencji należała troska o zachowanie w powiecie spokoju, porządku i bezpieczeństwa publicznego. Sprawował on również władzę policyjno–wojskową, nadzorował gminy i Urząd Powiatowy. To właśnie Urząd Powiatowy był wykonawcą spraw administracyjnych, gospodarczych na terenie powiatu. Głównym jego zadaniem były sprawy bezpieczeństwa publicznego między innymi rejestracja cudzoziemców i przyjmowanie przysięgi wiernopoddanej oraz ściąganie różnego rodzaju podatków²⁴.

Naczelnikami powiatowymi byli głównie wysokiej rangi wojskowej Rosjanie sprowadzani na te stanowiska z Rosji. Urząd powiatowy funkcjonował w Płocku do 1915 roku. Został ewakuowany do Rosji razem z innymi płockimi urzędami.

Po odzyskaniu niepodległości w 1919 roku powrócono do dawnych podziałów terytorialnych na województwa i powiaty. Teren dawnej guberni płockiej wszedł w skład województwa warszawskiego. Utworzono wówczas powiat płocki z siedzibą w Płocku. pierwotnie powiatem zarządzali komisarze rządowi. W lutym 1919 roku na miejsce działających komisarzy ustanowiono urzędy powiatowe ze starostami na czele. Starosta był przedstawicielem władzy państwowej. Sprawował zarząd powiatem przy udziale urzędników. Starostę mianował Minister Spraw Wewnętrznych, zaś

urzędników mianowali ministrowie resortowi. Zakres spraw i kompetencji starosty zostały określone w rozporządzeniu wykonawczym z dnia 13 listopada 1919 roku. Do starosty należały sprawy: wojskowe, wyznaniowe, opieka społeczna, bezpieczeństwo publiczne, ochrona pracy, aprowizacja, zdrowotność, przemysł i rolnictwo, weterynaria, budownictwo, kultura i sztuka, nadzór na prasę i widowiskami, związkami zawodowymi i stowarzyszeniami oraz ewidencja ludności i współdziałanie z władzami i organami nie podległymi starostowi. W skład starostwa weszły jako jego działy: powiatowe urzędy i organy państwowe z wyjątkiem organów administracji wojskowej, sądowej, skarbowej, szkolnej, kolejowej, pocztowo–telefonicznej oraz urzędów ziemskich²⁵.

Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 19 stycznia 1918 roku określiło pozycję starosty, jako szefa administracji ogólnej w powiecie.

Już w 1918 roku w powiecie płockim funkcjonował komisarz rządu Kazimierz Dziewanowski, który objął funkcję starosty powiatowego. Jego następcą był Antoni Michalski. W lutym 1919 roku utworzono Urząd Powiatowy w Płocku, który w sierpniu przekształcono w Starostwo Powiatowe w Płocku. W 1934 roku Starostwo Powiatowe przejęło również uprawnienia Powiatowego Urzędu Ziemskiego. Starostwo działało do 1939 roku, a organizacyjnie podzieliło się na poszczególne referaty: Bezpieczeństwa Publicznego, Administracyjno–Karny, Budżetowo–Gospodarczy, Wojskowy, Rolny, Wyznaniowy, Kultury i Sztuki, Samorządowy, Sanitarno–Lekarski, Weterynaryjny, Przemysłowy, Pracy i Opieki Społecznej, Robót Publicznych, Apropowizacji, Ogólny.

Starostwo Powiatowe w Płocku obejmowało swym działaniem powiat złożony z gmin wiejskich, takich jak: Bielino, Brudzeń, Brwilno, Drobin, Lelice, Łubki, Kleniewo, Majki, Mąkolin, Ramotówko, Rębowo, Rogozino, Staroźreby, Świącice, Zągoty oraz gmin miejskich: Wyszogród i Płock. Administrowany powiat liczył 1438 km², liczba ludności wynosiła około 135 tys. w 15 gminach i 2 miastach. W 1936 roku w miastach mieszkało 38 823 osób, a w gminach 94 897 osób. Struktura narodowościowa była bardzo zróżnicowana, choć przeważali Polacy i Żydzi. Na terenie powiaty zamieszkiwali: Rosjanie, Litwini, Niemcy, Białorusini i innej nacje. W 1937 roku w powiecie było 114 080 katolików, 14 566 Żydów, prawosławnych 345, ewangelików 4 636, greko katolików 35 oraz osoby innego wyznania, między innymi mariawici i baptyści.

W czasach II wojny światowej obowiązywała administracja niemiecka. Już w 1939 roku ziemie zachodnie polskie zostały wcielone do Rzeszy Niemieckiej, a z innej części utworzono Generalne Gubernatorstwo. Powiat płocki wcielono

do Rzeszy do rejencji ciechanowskiej (Zichenau), która stanowiła część składową okręgu Rzeszy Prus Wschodnich (Reichsgau Ostpreussen). Rejencja dzieliła się na 9 powiatów wiejskich (*landkreis*), którymi kierowali starostowie (*landrat*) i 3 powiaty miejskie (*stadtkreis*), zarządzanymi przez nadburmistrzów (*oberbu'rgermajster*). Utworzono także powiat płocki (*Landkreis Schro'ttersburg*), którym zarządzał dr Fehr²⁶.

Polskie władze wojskowe w przededniu opuszczenia miasta Płocka we wrześniu 1939 roku mianowały prezydentem miasta inż. Zygmunta Jędrzejewskiego, którego hitlerowcy po trzech tygodniach usunęli i wywieźli do obozu Mauthausen, gdzie został zamordowany.

W okresie okupacji hitlerowskiej powstała w Płocku w 1944 roku Rada Narodowa jako konspiracyjny organ podziemnego ruchu oporu na terenie Płocku. W latach 1945–1950 była ona organem samorządu terytorialnego.

Po 1945 roku przywrócono podział administracji z okresu międzywojennego na województwa, powiaty i gminy. Dekret PKWN z 21 lipca 1944 roku wprowadził system rad narodowych samorządu terytorialnego nad strukturą administracji rządowej reprezentowanej przez starostę powiatowego. Rada narodowa miała być reprezentantką społeczeństwa w kształtowaniu życia publicznego. Szerokie kompetencje przyznane radom w zakresie planowania i ustalania budżetu oraz kontroli organów wykonawczych (rządowych i samorządowych i instytucji wykonujących funkcje zlecone administracji) sprawiły, że stały się one terenowym organem władzy państwowej. Pierwsze posiedzenie Powiatowej Rady Narodowej w Płocku odbyło się 1 lutego 1945 roku i powołano na nim Prezydium i Komisję Reformy Rolnej oraz Komisję Apropowizacji. Pierwszym przewodniczącym PRN został Ryszard Dobieszak, zaś na następnym posiedzeniu ustalono skład Wydziału Powiatowego²⁷.

W pierwszych dniach po wyzwoleniu zaczęło funkcjonować w Płocku Starostwo Powiatowe. Pierwszym starostą był Aleksander Bartoszek, który sprawował swój urząd do 25 marca 1946 roku. Zastąpili go: J. Wyrzykowski, E. Suchnicki, Z. Opolski i M. Maciak. Starosta z tytułu swego stanowiska wchodził w skład powiatowej rady narodowej. Był szefem administracji ogólnej i przedstawicielem rządu (funkcje reprezentacyjne). Do zakresu działania starosty jako szefa administracji ogólnej należały wszystkie sprawy administracji państwowej. Był organem zarządzającym, orzekającym, rozstrzygającym i stawiającym wnioski. Starostwo Powiatowe w Płocku dzieliło się na referaty: administracji ogólnej, społeczno-polityczny, apropowizacji, przemysłowo-handlowy, wojskowy, opieki społecznej, informacji i propagandy, odszkodowań wojennych, zabezpieczenia

mienia i nieruchomości, budowlany, zdrowia, karny, kultury i sztuki.

W 1945 roku powiat płocki zajmował powierzchnię 1459,6 km², a pod względem administracyjnym obejmował 315 osiedli wiejskich, 2 osady fabryczne (Mała Wieś, Borowiczki), 4 osady: Bielsk, Bodzanów, Drobin i Staroźreby, razem 821 miejscowości podzielonych na 15 gmin: Biała, Bielino, Bodzanów, Drobin, Kleniewo, Lelice, Łubki, Majki, Miszewo Murowane, Rębowo, Rogozino, Staroźreby, Świącice, Zągoty i 1 miasto wydzielone, czyli Wyszogród.

W wyniku ustawy z dnia 20 marca 1950 roku o terenowych organach jednolitej władzy państwowej zniesiono organy administracji rządowej ogólnej (stanowiska wojewodów i starostów wraz z ich aparatem pomocniczym) oraz wydziały powiatowe. Kompetencje zlikwidowanych organów przejęły rady narodowe jako terenowe organy jednolitej władzy państwowej oraz ich prezydium. Należy nadmienić, iż prezydium funkcjonowały już na mocy ustawy z 1944 roku, lecz pełniły wtedy wyłącznie funkcje organu wewnętrznego rady. Po 1950 roku prezydium sprawowało funkcje wykonawcze. Prezydium rady narodowej składało się z przewodniczącego, jego zastępców, sekretarza i członków. Kolegialny organ wykonawczo–zarządzający rady – prezydium spełniało nałożone na nią funkcje przy pomocy wydziałów, które kierowały poszczególnymi dziedzinami spraw należących do właściwej rady narodowej. Wydziały te były podporządkowane radzie narodowej i jej prezydium oraz właściwemu rzeczowo wydziałowi prezydium rady narodowej wyższego szczebla. Uchwała RM z 1950 roku określiła pozycję ustrojową wydziałów jako aparatu pomocniczego rady. W Płocku Prezydium Powiatowe Rady Narodowej posiadało następujące wydziały: organizacyjno–prawny, finansowy, budżetowo gospodarczy, gospodarki komunalnej i mieszkaniowej, handlu, przemysłu i usług, rolnictwa i leśnictwa, skupu, spraw wewnętrznych, oświaty i kultury, komunikacji, budownictwa, zatrudnienia, zdrowia oraz Komisję Planowania Gospodarczego i Powiatowy Komitet Kultury Fizycznej i Turystyki. Organem nadrzędnym była Powiatowa Rada Narodowa w Płocku i jej komisje. Teren powiatu płockiego obejmował 28 gmin: Biała, Bielsk, Bodzanów, Borowiczki, Blichowo, Brudzeń, Bulkowo, Ciachcin, Daniszewo, Drobin, Góra, Kobylniki, Lelice, Łęg, Mała Wieś, Miszewo Murowane, Podgórze, Proboszczewice, Radzanowo, Rogozino, Rębowo, Rogotwórsk, Sikórz, Siecień, Słupia, Słupno, Staroźreby, Zagroba i miasto Wyszogród. Powiat płocki obejmował 1331km² i 89 848 ludności²⁸.

Istotne zmiany w strukturze organów i systemie działania rad narodowych wprowadziło uchwalenie w 1954 roku ustaw o reformie podziału administracyjnego wsi i powołaniu gromadzkich rad

narodowych i o osiedlach i radach narodowych osiedli. W miejsce dotychczas funkcjonujących gmin jako najniższego szczebla terytorialnego podziału kraju utworzono gromady z grodzkimi radami narodowymi. Miejscowościom liczącym ponad 1 tysiąc mieszkańców przyznano status osiedla. Organem władzy były tam osiedlowe rady narodowe o kompetencjach rad narodowych miast nie wydzielonych z powiatów²⁹.

Powiat płocki w 1955 roku stanowiły następujące gromady: Biała Stara, Bielsk, Biskupiec, Blichowo, Bodzanów, Bonisław, Borowiczki, Bromierz, Brudzeń, Bulkowo, Ciachcin, Cieśle, Ciółkowo, Dzierżanowo, Dobrosielce, Drobin, Góra, Kobylniki, Lelice, Łęg Probstwo, Łubki, Łukoszyn, Mała Wieś, Maszewo Duże, Maszewko, Miszewko Murowane, Orszymowo, Pilichowo, Proboszczewice Nowe, Piączyn, Radzanowo, Rębowo, Rembielin, Rogotwórk, Rogozino, Sikórz, Siecień, Słupia, Słupno, Starożreby, Starzyno, Śmiłowo, Świecie Nowe, Świącieniec, Trzepowo Duże, Turza Mała, Zagroba, Zągoty, Zdziar Wielki i 1 miasto Wyszogród.

Celem ustawy z 1956 roku była aktywizacja wsi i przybliżenie ośrodków władzy i administracji do obywatela, jednak gromady były słabe gospodarczo, a stojące na ich czele organy władzy miały małe kompetencje. Większość spraw załatwiano na szczeblu powiatu. Szybko zauważono słabość gromad i od 1956 roku zaczęto proces ich łączenia. Zmiany podziału terytorialnego miały charakter korektur podziału.

Ustawa z dnia 25 stycznia 1958 roku o radach narodowych³⁰ wprowadzono trzy pionierów terenowych, a mianowicie: organ władzy czyli Radę Narodową, organ wykonawczo-zarządzający o charakterze ogólnym – Prezydium Rady, a także organy administracji o charakterze szczególnym – Wydziały.

Prezydium Rady Narodowej było organem jakościowo różnym od wydziałów i posiadało pozycję poziomo-nadrzędną w stosunku do podległych Wydziałów. Prezydium było organem przedstawicielskim, wybieranym przez Radę Miejską i liczyło siedemdziesięciu radnych, a w tym siedemnaście kobiet i było podporządkowane podwójnie:

– pionowo – Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej,

– poziomo – własnej Radzie Narodowej³¹.

W 1959 roku skorygowano granice powiatu płockiego i sierpeckiego, przenosząc przysiółek Stradzewo z gromady Bonisław do gromady Gozdowo. Skorygowano również granicę pomiędzy powiatami lipowskim i płockim, przenosząc do gromady Rembielin wieś Głównię. W 1961 roku z powiatu płockiego wyłączono gromady Lelice i Słupia oraz część Brudzenia i część gromady Proboszczewice, po czym włączono je do powiatu sierpeckiego.

W latach 1972–1975 rozpoczęto realizować reformę administracyjną kraju, która polegała na wzmocnieniu władzy i administracji państwowej na wsi ze względu na rosnącą koncentrację potencjału produkcyjnego w rolnictwie i wzrastające znaczenie produkcja rolnej. W 1972 roku zostały wydane dwie ustawy: o zmianie Konstytucji Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej i o utworzeniu gmin i zmianie ustawy o radach narodowych. Dokonano nowego podziału terytorialnego w miejsce gromad tworząc gminy, jako swoiste regiony gospodarcze. Terenowym organem administracji został naczelnik gminy. Prezydium stało się organem wewnętrznym rady gminnej. Naczelnikowi przekazano część kompetencji powiatowego organu administracji państwowej, co stanowiło podstawę do likwidacji powiatów. Zniesienie powiatów uzasadniono potrzebę nowego ukształtowania województw, ponieważ dotychczasowe uniemożliwiały sprawne kierowanie dużą liczbą gmin na podległym terenie. Ustawa z 28 maja 1975 roku o zmianie Konstytucji Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej i o dwustopniowym podziale administracji państwa i o radach narodowych zamknęła ostatni etap reformy administracyjnej kraju. Ukształtował się dwuszczeblowy model terenowych organów władzy administracji, a także wprowadzono organy wojewódzkie i organy podstawowe w postaci gmin wiejskich, miejskich i dzielnicowych. Na mocy wyżej wymienionej ustawy utworzono województwo płockie likwidując powiat płocki³².

Przypisy

¹ M. Chudzyński, *Dawne i nowe województwo płockie*, „Notatki Płockie”, 1975, nr 2, s. 35.

² D. Poppe, *Księga ławnicza miasta Płocka 1589–1517*, Warszawa 1995, s. XIV Przedmowa

³ J. Chojnacki, *Dziesięć wieków Płocka*, Płock 1966, s. 39

⁴ Ibidem, s. 40.

⁵ Ibidem, s. 41.

⁶ Wąsicki, *Ziemie polskie pod zaborem pruskim. Prusy Południowe 1793–1806*, Wrocław 1967, s. 114.

⁷ M. Chudzyński, *Płock i ziemia Płocka w Insurekcji Kościuszkowskiej [w:] Powstanie 1794 roku Dzieje i tradycja – Studia i szkice w dwustulecie*, Warszawa 1996, s. 16.

⁸ Ibidem, s. 18.

⁹ M. Kieffer-Kostanecka, *Płock w okresie od zaboru pruskiego do Królestwa Kongresowego [w:] Dzieje Płocka*, Płock 1978, s. 223

¹⁰ M. Chudzyński, *U progu 500-lecia województwa płockiego*, „Notatki Płockie” 1992, nr1, s. 16–17.

¹¹ P. Fijałkowski, *Ewangelicy na południowo-zachodnim Mazowszu w XVIII–XIX wieku*, „Przegląd Humanistyczny” T. XXXII, 1991, z. 1, s. 125.

¹² L. Stawiński, *Dla tej, co nie zginęło*, Poznań 1985, s. 156.

¹³ M. Kieffer-Kostanecka, *Płock w okresie od zaboru pruskiego do Królestwa Kongresowego [w:] Dzieje Płocka*, Płock 1978, s. 244.

¹⁴ A. Stogowska, *Z dziejów powiatu – Powiat płocki na przestrzeni*

- wieków [w:] *Ile samorządności? Powiat plocki i gminy*, s. 47.
- ¹⁵ M. Kieffer-Kostanecka, *Płock w okresie od zaboru pruskiego do Królestwa Kongresowego* [w:] *Dzieje Płocka*, Płock 1978, s. 249.
- ¹⁶ Ibidem, s. 250.
- ¹⁷ J. Chojnacki, *Dziesięć wieków Płocka*, Płock 1966, s. 42.
- ¹⁸ M. Kieffer-Kostanecka, *Płock w okresie od zaboru pruskiego do Królestwa Kongresowego* [w:] *Dzieje Płocka*, Płock 1978, s. 253.
- ¹⁹ M. Chudzyński, *Płock w okresie walk o wyzwolenie narodowe (1793–1918)* [w:] *Dzieje Płocka tom II*, Płock 2006, s. 47.
- ²⁰ M. Kieffer-Kostanecka, *Płock w okresie od zaboru pruskiego do Królestwa Kongresowego* [w:] *Dzieje Płocka*, Płock 1978, s. 249.
- ²¹ M. Chudzyński, *Płock w okresie walk o wyzwolenie narodowe*, *op.cit.* s. 49
- ²² M.A. Swieżawski, *Zasięg terytorialny i ustroje administracyjne do wybuchu II wojny światowej* [w:] *Województwo plockie*, Łódź–Płock 1984, s. 178.
- ²³ APP, C. Gąska, *Plocki Rząd Gubernialny – Wstęp do inwentarza ksiązkowego*, s. 1.
- ²⁴ A. Stogowska, *Z dziejów powiatu Powiat plocki na przestrzeni wieków* [w:] *Ile samorządności? Powiat plocki i gminy*, s. 48.
- ²⁵ Ibidem.
- ²⁶ M.A. Suchanecka, *Administracja północnego Mazowsza w czasie II wojny światowej*, „Rocznik Muzeum Mazowieckiego w Płocku” 1986, nr 12, s. 125.
- ²⁷ APP, A. Stogowska, *Powiatowa Rada Narodowa i Wydział Powiatowy w Płocku 1945–1950 – wstęp do inwentarza*, s. 3.
- ²⁸ APP, A. Stogowska, *Wstęp do inwentarza Powiatowa Rada Narodowa i Wydział Powiatowy*, s. 14.
- ²⁹ A. Swieżawski, *Zasięg terytorialny i ustroje administracyjne do wybuchu II wojny światowej* [w:] *Województwo plockie*, Łódź – Płock 1984, s. 188.
- ³⁰ Ustawa z dnia 25 stycznia 1958 r. o radach narodowych – Dz. U. nr 5 z 1958 r., poz. 16.
- ³¹ J. Chojnacki, *Dziesięć wieków Płocka*, Płock 1966, s. 43
- ³² A. Swieżawski, *Zasięg terytorialny i ustroje administracyjne do wybuchu II wojny światowej* [w:] *Województwo plockie*, Łódź – Płock 1984, s. 192.

HISTORY OF LOCAL GOVERNMENT OF THE CITY OF PŁOCK SINCE 1495–1975

Summary

The article discusses the development of local government in Płock since 1495–1975, what authority did the alderman, mayor and City Council possess.